

О. М. Петречко

Релігійна політика Септімія Севера та культ імператора

В сучасній історіографії немає консенсусу щодо суті проведених Септімієм Севером реформ і їх впливу на еволюцію системи принципату. Дехто вважає, що Септімій Север перший порвав з традиціями та політикою Антонінів і став на шлях всебічної варваризації Римської імперії. Інші вчені твердять, що Септімій Север був патріотом, і водночас далекоглядним правителем, який намагався поширити культуру та матеріальні переваги Італії і старих провінцій на прикордонні регіони імперії. М. Ростовцев, на думку якого обидва ці погляди містять крихту істини, доводив, що честолюбний та безпринципний Септімій Север прагнув до спадкової військової монархії [1, с. 115, 118, 344]. З цим погоджуються сучасні дослідники: з політичної точки зору доба Северів виглядає як поворотна точка, від якої принципат, заснований Августом і удосконалений за Антонінів, відступив перед династичною монархією, фундаментом якої була армія, а природа цієї монархії тепер більше східна, ніж римська [2, р. 235; 3, р. 645].

У боротьбі за владу та її зміцнення Септімій Север звертав увагу не тільки на військовий і династичний аспекти, а й на релігійний аспект, поєднуючи його з династичним. Античні джерела приділяють більше уваги суспільно-економічній діяльності засновника нової династії, ніж діяльності релігійній. Утім, релігія пронизувала усі сторони повсякденного життя римського провінційного суспільства і була частиною політичної системи римської держави. Тому об'єктивна оцінка проведених Септімієм Севером реформ неможлива без врахування його релігійної політики. Важливою складовою римської релігії був культ імператора, який у її структурі посідав провідне місце, порівняно з культом державних богів та приватним культом римлян.

У сучасній історіографії немає спільної думки щодо багатьох аспектів розвитку культу імператора у Римській імперії, зокрема щодо визначення природи культу імператора — політичні чи релігійні чинники лежать у його основі? Наскільки ширими були сучасники, відаючи божественні почесті імператору? Можна погодитися з твердженням С. Фрайзена, який вважає недоречною постановку питання про божественне чи людське сприйняття імператора в імперському культі [4, р. 152]. Одним із кращих знавців проблеми сьогодні є Дункан Фішвік. Його монографія та серія статей присвячені культу імператора у західних провінціях Римської імперії. В окремих працях Д. Фішвік звертається і до періоду правління Септімія Севера [2, р. 317–352; 3]. Однак загалом цей аспект релігійної політики засновника династії Северів вивчений недостатньо. У роботах, присвячених правлінню Септімія Севера, дослідники мало уваги приділяють культу імператора. Натомість, у дослідженнях імператорського культу бракує уваги до принципату Севера. В українській історіографії питання, пов'язані з культом імператора у добу Септімія Севера, не розглядалися.

В історіографії є твердження, що правління Септімія Севера не внесло нічого нового у релігійну політику Риму порівняно з епохою Антонінів [5, s. 129]. З цим важко погодитися. Важливим нововведенням у релігійній сфері доби Септімія Севера стало особливе значення Геркулеса та Лібера (Вакха), богів-покровителів імператора та Лептіс Магна, його рідного міста. Написи засвідчують об'єднаний культ Лібера і Геркулеса у багатьох провінціях Римської імперії. Геракл і Вакх згадуються у гімні *Carmen Saeculare*, що виконувався у 204 р., під час *Ludi Saeculares*. За свідченням Діона Кассія, Север збудував цим богам дуже великий храм (Dio Cass. LXXVII, 16, 3), імовірно, у Римі, на Квіриналі [6, р. 159; 7, р. 61]. Карбуються монети, на реверсі яких зображено обох богів з їх атрибутами: палиця та лев'яча шкіра у Геракла, тирс і леопард як атрибути Вакха [8, р. 94, 95, 123, 181–183; № 25, 31, 257, 661, 666, 669; Pl. V, 8; VII, 4]. Геркулес і Лібер-Діоніс зображені на одному з рельєфів арки з Лептіс Магна: перед колісницею, в якій стоять Септімію Север та обидва його сини [9, р. 516. Pl. XIXA]. Лібер і Геркулес зображені на монетах 204 р., що карбувалися з нагоди *Ludi Saeculares* [8, р. 194–195, № 761, 762, 763b, 764a; 10, р. 14–15, № 105–107]. Однак після 204 р., як засвідчує нумізматичний матеріал, Геркулес і Вакх з'являються на монетах Каракалли та Гети, але ніколи — на монетах Септімія. З 210 по 211 рр. Каракалла і Гета зображуються короновані Геркулесом та Вакхом.

У добу Септімія Севера, завдяки підтримці імператора, у деяких регіонах Римської імперії розквітають орієнтальні культури, зокрема на Заході. Сам імператор демонструє особливу прихильність до нього Серапіса, єгипетського бога підземного царства. За словами Севера, його подорож Єгиптом була приємною завдяки вшануванню Серапіса (*propter religionem dei Serapidis*) (НА, Sev. XVII, 4). Східні релігії з давніх часів були певним чином пов'язані з обожненням правителя після смерті чи, навіть, за життя. Очевидно, симпатії імператора до орієнтальних культів певною мірою стимулювалися саме цим.

Перші дії засновника династії Северів щодо культу імператора були спрямовані на обожнення його попередників. За розпорядженням Септімія Севера, сенатори призначили божественні почесті (*ἡρωϊκαὶ τιμαὶ*) Пертінаксу. Було проведено церемонію урочистого поховання зображення Пертінакса. Йому було споруджено вівтар (*ἱερῶν*). Ім'я Пертінакса повинно було згадуватися у всіх молитвах та обітницях (*τό τε ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς ὄρκοις ἅμασι προσέταξεν ἐπιλέγεσθαι*). Його золоту статую (*εἰκόνα*) мали ввозити в цирк у колісниці, запряженій слонами (Dio Cass. LXXIV, 17, 4; LXXV, 4, 1; НА, Sev. VII, 8). Наголосимо, що золотими статуями часто вшановували обожнених правителів уже в добу еллінізму [11, р. 121]. Жрецька колегія *sodales Marciani*, що вшановувала священними обрядами обожненого Марка Аврелія, була названа *sodales Marciani Helviani*, на честь Гельвія Пертінакса. Син Пертінакса був призначений флам'яном батька (НА, Pert. XV, 3–4; Sev. VII, 8). З приводу обожнення Пертінакса карбується монета з легендою «*DIVVS PERT. PIVS. PATER*» [8, р. 94, № 24A–B].

Культ імператора, по завершенні цілого століття мирного розвитку, був тісно пов'язаний з ім'ям та традиціями Антонінів. Ніколи раніше, за винятком часу правління Калігули і Доміціана, особистий і династичний характер культу імператора не був виражений так яскраво [1, с. 119]. Для легітимізації свого становища як правителя Септімію Север проголошує себе сином Марка Аврелія (Dio Cass. LXXV (LXXVI), 7). Портрети Септімія Севера, схожі з портретами Антонінів, пропагують його як спадкоємця Антоніна Пія та Марка Аврелія [12, р. 29]. У цьому контексті логічним видається обожнення Септімієм Севером Коммода (НА, Comm. XIX, 1; Sev. XI). Імператор дорікав сенаторам, що вони несправедливо збезчестили пам'ять сина Марка Аврелія. Септімію Север запитував сенаторів, які засуджували Коммода за виступи на арені: «Чи ніхто з вас не бився як гладіатор? Якщо ні, то як і для чого деякі з вас купували його чити та знамениті золоті шоломи?» (Dio Cass. LXXV (LXXVI), 8). Пам'ять Коммода була офіційно реабілітована, що підтверджують посвяти на його честь у провінціях [13, р. 184], де існували храми Коммоду, як наприклад у Фрігії

(Лаодікея), Кілікії (Тарс) [14, р. 123, 217]. Септімій Север офіційно називає себе сином Марка, братом Коммода й онуком Антоніна Пія, як про це йдеться у написі з Мавританії (CIL VIII, 9317). У діадемах муніципальних *flamines* бюсти капітолійської тріади були замінені бюстами Севера та обох його синів, нових Антонінів [1, с. 119].

У період правління Септімія Севера зростає число посвят імператору. Наприклад, у Африці до Траяна посвят було небагато, всього п'ять або шість. За Траяна їх число зростає за три десятки, Адріана — 50, Антоніна Пія — 95, а за Марка Аврелія у Африці налічуємо близько 105 посвят імператору. За Коммода ця цифра зменшується до 45, але за Септімія знову зростає до 220. Авторами посвят є здебільшого представники муніципальної аристократії: посадовці міст, жерці імператорського культу [13, р. 182–183].

Ритуал вшанування імператора, мабуть, був схожим на ритуал на честь традиційних богів. Цілковито імовірним видається припущення про участь у вшануванні імператора Юлії Домни, яка сама була предметом культу у провінціях. Жрицями дружини імператора були представниці місцевої аристократії, які не тільки вшановували її, але, ймовірно, уподібнювалися їй, беручи участь у церемонії вшанування імператора [15, р. 325, 344].

На нашу думку, є достатні підстави стверджувати, що релігійна політика Северів, зокрема Септімія та Каракалли, тяжіла до обоження імператора за життя. Вважаємо аргументованою думку Д. Фішвіка [16, р. 390–391, 434], що напис на вівтарі табору легіону в Ламбезісі (Нумідія) (ILS 2437) свідчить: вівтарі посвячувалися представникам імператорського дому Северів як богам. Переконливою видається інтерпретація Д. Фішвіком іншого напису періоду Северів (CIL III, 10496 = AE 2000 № 1220) з Нижньої Паннонії. Він справедливо вважає, що цей напис однозначно засвідчує вшанування чинного правителя (чи правителів) у цій провінції у добу Северів (*flam(en) sacerdos / ara(e) Aug(usti) n(o)stri p(ro)vinciae P(annoniae) infer(oris)*), а у відновленому храмі, ймовірно, вшановували як Септімія, так і Каракаллу. Д. Фішвік цілком правильно трактує здвоєне “g” у написах часу Северів як вказівку на двох чинних імператорів. У такому разі “Augg.” у епіграфічному матеріалі того періоду, ймовірно, стосується Септімія Севера і Каракалли [2, р. 306–307; 3, р. 632]. Прямо про це говориться у написі з Нарбони, зробленому фламінором Августів *pro salute dominorum / imp(eratorum) L. Septimi Severi / Pii Pertinacis Aug. Ara/bici Adiabeni/ci Parthi/ci maximi et M. Aureli / Ant. Aug.* (ILS 4120). У період між 209 і 211 рр. у написах йшлося про трьох імператорів — “Auggg.”, але третя літера “g” була згодом стерта за наказом Каракалли після вбивства Гети [3, р. 634]. Ми бачимо це на прикладі написів з Ламбезіса, де третя літера “g” затерта, але її можна прочитати [ILS 2437; 9098]. Збереглися й інші приклади написання “Auggg.” (AE 1911, № 119). Олив'яні пломби з Британії 198–209 рр. демонструють зображення Севера, Каракалли та Гети, інколи з легендою AVGG (RIB 2411, 1–18), що стосується двох Августів, оскільки Гета ще не отримав цього титулу. Але уже на пізніших пломбах читаємо AVGGG NNN (*Augustorum nostrum*) (RIB 2411, 19).

Складовою культу імператора було вшанування його *Numen* (божественної сили). На початку III ст. н. е., як і у I ст. н. е., наголос робиться на *numen / numina* діючих імператорів і не згадуються попередні, тоді як у II ст. н. е. вівтарі використовувалися для відправлення спільного культу колишніх та чинних правителів. Ілюстрацією сказаного може бути напис із Апулума (Дакія): *Numinib(us) A[ugg] / Severi et / Antonini et / Getae Caes.* [CIL III, 1127]. Наприкінці II ст. н. е. посвяти *Numina Augustorum* дуже поширюються у західних провінціях Імперії. Постає практика звертання до членів імператорської сім'ї не лише під ім'ям богів (Юпітер, Юнона), але зазвичай як *θεός, θεά, deus* із відповідними прикметниками [17, с. 197]. Від часу Доміціана та Траяна епіграфічний матеріал підтверджує, що культ імператора у провінціях включав поклоніння чинному правителю та його обоженням попередникам [18, р. 112]. Натомість за Северів вівтарі асоціюються виключно з чинним імператором, як ми це бачимо на прикладі вівтаря у Лугдуні, без жодної згадки про богиню Рому, як було за Августа [2, р. 335].

Члени імператорської сім'ї зображуються у супроводі богів чи обоженних абстракцій також на різноманітних монументах, наприклад, на панелях арки з Лептіс Магна. Дім імператора тепер постійно називається божественний (*θεῖος* чи *divina*) і це стає звичною практикою офіційних актів [2, р. 338, 343–344]. Септімій Север та Юлія Домна зображуються богоподібними, як це видно на тій же арці з Лептіс Магна. Риси обличчя та зачіска богині Юнони на одному з рельєфів роблять її схожою з Юлією Домною. Борода Юпітера на цьому ж рельєфі, наскільки можна судити із залишків фрагменту, нагадувала бороду Септімія Севера. На фрагменті іншого рельєфу з цієї арки голова Септімія Севера зображена з рисами, характерними для Юпітера [9, р. 516. Pl. XVIIIВ]. Богоподібними зображені члени імператорської сім'ї на рельєфі арки мінайял на Бичачому форумі (*Forum Boarium*) [19, р. 397]. На портретах Юлія Домна уподібнена хоча б найменше десятию богиням [20, р. 553]. У написах згадують імператора та його синів поруч з богом, пов'язаним із ними [21, р. 126]. Отже, можна говорити про подальший розвиток тенденції ототожнення імператора з тим чи тим богом. Ця практика бере свій початок від Августа, якого зображали з атрибутами бога-олімпійця.

Нумізматичний [22, р. 271] та епіграфічний (ILS 2484, 4484 etc) матеріал засвідчує важливе значення ідеології *domus divina* за Северів. Присвячені Северам написи переважно містять формулу *domus divina*, а також імена окремих членів імператорської сім'ї, що у попередню епоху було винятком [9, р. 516]. Напис 198 р. з Белгіки присвячений *domus divina* і *numina* Септімія Севера та Каракалли: *in h. d. d. et / numinibus Augg.* (ILS 5646). Саме у 198 р. Каракалла отримав титул Августа. У написі з Рима від 202 р. *pro salute domus divinae* перелічуються члени імператорського дому. Крім самого імператора названі обидва його сини — Каракалла і Гета, дружина — Юлія Домна, невістка — дружина Каракалли Плаутилла і префект преторія Плаутіан, батько Плаутилли [CIL VI, 226]. Те, що Плаутіан згаданий тут не випадково, засвідчує Діон Кассій, розповідаючи про велику кількість його статуй (*εἰκόνας*), частина яких, за наказом імператора, була переплавлена [Dio Cass. LXXVI, 16, 2]. У таких посвятах була звичною формула "*tota domus divina*" [CIL VI, 226; VIII, 4323 etc].

Монети, карбовані на честь Юлії Домни, дружини імператора, числом та різноманітністю серій переважають випуски монет на честь усіх її попередниць [23, р. 304]. У написах та на монетах Юлія Домна названа Герою-Юноною [SIG 3956] (10, р. 113, № 92–98). Виняткова роль Юлії Домни у святкуванні *Ludi Saeculares* 204 р. стала особливістю проведених Септімієм Севером Столітніх ігор. У молитві до богів, яких шанували під час Столітніх ігор, Септімій Север закликає, окрім іншого, охороняти «матір табору» Юлію, дружину імператора [25, с. 305]. Вперше звання «матір таборів» (*mater castrorum*) отримала Фаустіна Молодша, дружина імператора Марка Аврелія (Dio Cass. LXXII, 10, 5; HA, Marc. XXVI, 8). Звання *mater castrorum* щодо Юлії Домни вперше трапляється у 196 р. [23, р. 262].

Щодо еллінізованих міст Сходу, в яких був храм для провінційного культу римського імператора, вживали термін "*νεωκόροι*". Близько 196 р. право збудувати храм для поклоніння Септімію Северу отримав Перінф, місто у Фракії на Пропонтіді. Ймовірно, у 198/199 р. було освячено храм імператорському культу у Аназарбі (Кілікія). Таке припущення можна зробити з огляду на неокорат, отриманий містом у цей час. Можливо, це був храм для поклоніння самому Северу. Але згадка про культ Септімія Севера з'являється на монетах Аназарба пізніше: пара слонів тягне невеликий храм на візку, зверху напис «бога Севера» (ΘΕΟΥ ΣΕΥΗΡΟΥ). У 204/205 р. Аназарб отримав другий неокорат, можливо, з приводу культу обох синів Септімія Севера. Водночас неокорат отримує Кесарія у Каппадокії [14, р. 220, 223, 236, 246; 25, р. 74, № 227; 78, № 253]. Про два неокорати доби Септімія Севера йдеться на монетах Сард (Лідія) [26, р. 57].

Є підстави вважати, що значна частина населення імперії щиро благоговіла перед імператором. Перед смертю дехто заповідав поховати його разом із зображенням імператора. У похованні поблизу Остії знайшли мармуровий бюст Септімія Севера

[27, р. 202]. А інші ставилися до обожнення імператора з гумором. Це видно з висловлювання якогось воїна, що мав репутацію жартівника. Звертаючись до імператора, він промовив: «Усім був, усіх переміг, тепер богом будь, переможцю» (*Totum fuisti, totum vicisti, iam deus esto victor*) (НА, Sev. XXII, 4–5).

Категорично проти обожнення імператора виступали іудеї та християни. Тертулліан однозначно відкидає можливість перетворення *смертного* на *бога* і заперечує існування римських богів узагалі (Tert., Ad nat. II, 13; Apol. XXVII). Але водночас він говорить: «блюзнірством є до його апофеозу називати Цезаря (імператора) богом» (*maledictum est ante apothēsin deum Caesarem nunciari*) (Tert., Apol. XXXIV). Тобто, якщо ми правильно інтерпретуємо цей текст, Тертулліан визнає можливість толерувати посмертне обожнення імператора. Негативне ставлення християнства до культу імператора стало однією з причин, що призвели до гонінь християн у добу Септімія Севера.

Уже йшлося про симпатії Септімія Севера до орієнтальних культур. Однак реальні кроки імператора на підтримку східних культур не можна перебільшувати. Так, не зважаючи на твердження в історіографії про популяризацію Северами культу Юпітера Доліхена, вшанування цього бога, якого часто ототожнюють із сирійським Ваалом, активно поширювалося в армії задовго до принципату Септімія Севера [28, р. 65]. А в добу Септімія Севера міг бути процес розширення соціальної бази вшанування Юпітера Доліхена за рахунок військових не східного походження [29, с. 209]. Також не можна пов'язувати із Септімієм Севером запровадження у Римі культу африканської богині Келести, це відбулося пізніше, за Геліогабала [30, р. 228–237].

Так само імператорський культ за Септімія Севера розвивався у напрямку, закладеному на зорі принципату. Уже з часу Августа намітилася тенденція до вшанування чинного імператора як бога. За свідченням Таціта, у Римі на час смерті Августа у кожному домі були ті, хто йому поклонявся: *cultores Augusti, qui per omnis domos in modum collegiorum habebantur* (Тас., Ann. I. 73). Очевидно, імператора вшановували поруч із домашніми божествами. Треба наголосити, що саме у культурі домашніх божеств найбільше збереглося почуття набожності, близьке до того, що ми називаємо релігійними почуттями; воно перевершує будь-який інший культ (*sacra publica*), здійснюваний під егідою держави [31, р. 320]. Геродіан, розповідаючи про виступ Септімія Севера перед солдатами з приводу вбивства у Римі Пертінакса, вживає дієслово “*αἰδέομαι*” щодо вшанування воїнами імператорів (Herodian. II, 10, 2). Цей термін, пов'язаним із іменником *αἰδώς*, вживали говорячи не лише про вшанування імператорів, але також батьків (Plut., Mor. 237D) і богів: «Шануй богів, Ахілле» (*αἰδέοιο θεοῦς Ἀχιλλεῖ*) — закликає сина Пелея Пріам (Ном., II. XXIV, 503). Отже, слова Геродіана засвідчують уявлення про щиросердність культу імператора, що побутували у римському суспільстві.

За наступних імператорів тенденція до вшанування чинного імператора як бога проявлялася з різним рівнем інтенсивності. Якимось імператор Доміціан розпочав офіційного листа від імені своїх прокураторів словами: «Наш пан і наш бог наказує, щоб це було зроблено» (*Dominus et deus noster hoc fieri iubet*). Після цього, як говорить Светоній, і усно, і письмово до нього зверталися тільки так. По усій імперії встановлювали його срібні та золоті зображення і статуї (*εἰκόνας καὶ ἀνδριάντες*) фіксованої ваги (Dio Cass. LXVII, 8, 1; Suet., Domit., XIII, 2). Водночас нумізматичний та епіграфічний матеріал не засвідчує утвердження *Dominus et deus*, як частини офіційної титулатури. Однак і до часу Септімія Севера ця формула іноді вживалася. Зокрема, щодо Антоніна Пія трапляється формула: *dominus noster Imperator Antoninus Augustus* (ILS 8380).

Підбиваючи підсумки, наголосимо: не зважаючи на суттєві зміни в релігійній політиці, загалом, вона при Септімії Севері залишалася у межах релігійних традицій Римської держави. Розвиток імператорського культу відбувався згідно з принципами,

закладеними і розвинутими імператорами попередніх династій. Проте посилюється тенденція надання божественних почесей не тільки померлим і офіційно обожненим імператорам, але й імператору чинному. Зростає значення ідеології *domus divina*. Можна дискутувати, наскільки Септимія Севера сучасники сприймали як бога, але потрібно визнати, що йому *поклонялися і його шанували* як бога. Отже, принципат Септимія Севера став наступним кроком на шляху трансформації принцепса на домінуса, а завуальованої монархії — у монархію неприховану.

Ключові слова: Римська імперія, принципат, Септимій Север, культ імператора.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ростовцев М.* Общество и хозяйство в Римской империи. — СПб., 2001. — Т. II.
2. *Fishwick D.* The Imperial Cult in the Latin West: studies in the ruler cult of the western provinces of the Roman Empire. — Leiden, 1987. — Vol. 1.2.
3. *Fishwick D.* The Severi and the Provincial Cult of the Three Gauls // *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte.* — 1973. — Bd. 22. H. 4.
4. *Friesen S. J.* Twice Neokoros: Ephesus, Asia, and the cult of the Flavian imperial family. — Leiden; N.-Y., 1993.
5. *Kotula T.* Septymiusz Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna. — Wrocław, 1987.
6. *Birley A. R.* Septimius Severus: the African emperor. — L., 1999.
7. *Pilipović S.* The triad Zeus, Herakles and Dionysos. A contribution to the study of ancient cults in Upper Moesia // *Balkanica.* — 2008. — № 39.
8. *Mattingly H., Sydenham E.* The Roman imperial coinage. — L., 1936. — Vol. IV. Pt I.
9. *Townsend P. W.* The Significance of the Arch of the Severi at Lepcis // *AJA.* — 1938. — Vol. 42. — № 4.
10. *Cohen H.* Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain communément appelées, médailles imperialshen. — [2. éd.]. — P.; Londre, 1884. — T. IV.
11. *Scott K.* The Significance of Statues in Precious Metals in Emperor Worship // *TRAPhA.* — 1931. — Vol. 62.
12. *Southern P.* The Roman Empire from Severus to Constantine. — L., 2001.
13. *Haywood R. M.* The African policy of Septimius Severus // *TRAPhA.* — 1940. — Vol. 71.
14. *Burrell B.* Neokoroi: Greek cities and Roman emperors. — Leiden, 2004.
15. *Hemelrijk E. A.* Local Empresses: Priestesses of the Imperial Cult in the Cities of the Latin West // *Phoenix.* — 2077. — № 3–4. — Vol. 61.
16. *Fishwick D.* The Imperial Cult in the Latin West: studies in the ruler cult of the western provinces of the Roman Empire. — Leiden: Brill, 1991. — Vol. 2.2.
17. *Fishwick D.* Sanctissimum numen: emperor or god? // *ZPE.* — 1991. — Bd. 89.
18. *Fishwick D.* The Imperial Cult in the Latin West: Provincial cult. — Leiden, 1993. — Vol. 3.1.
19. *MacKendrick P.* The Mute Stones Speak. The story of archaeology in Italy. — N.-Y.; L., 1988.
20. *Fowden G.* Public religion // *САН².* — Cambridge, 2005. — Vol. XII.
21. *Fishwick D.* Votive offerings to the Emperor? // *ZPE.* — 1990. — Bd. 90.
22. *Rowan C.* The Public image of the Severan women // *PBSR.* — 2011. — № 79.
23. *Williams M. G.* Studies in the lives of Roman Empresses // *AJA.* — 1902. — Vol. 6. — №. 3.
24. *Базинер О. Т.* Ludi Saeculares. Древнеримскія секулярные игры. Историко-филологическое исследование. — Варшава, 1901.

25. *Wroth W.* Catalogue of the Greek coins of Galatia, Cappadocia, and Syria. — L., 1899.
26. *Price S. R. F.* Ritual and power. The Roman imperial cult in Asia Minor. — Cambridge, 1986.
27. *Gradel I.* Emperor worship and Roman religion. — Oxford, 2002.
28. *Speidel M. P.* The religion of Iuppiter Dolichenus in the Roman army. — Leiden, 1978.
29. *Зубарь В. М., Савеля О. Я., Сарновский Т.* Новые эпиграфические памятники из римского храма в окрестностях Херсонеса Таврического // ВДИ. — 1999. — № 2.
30. *Mundt I.* Dea Caelestis in der Religionspolitik des Septimius Severus und der Julia Domna // *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte.* — 1961. — Bd. 10.
31. *Fowler W. W.* Social life at Rome in the age of Cicero. — L., 1965.

Резюме

Петречко О. М. Религиозная политика Септимия Севера и культ императора

Несмотря на существенные изменения в религиозной политике, в целом, Септимий Север оставался верен религиозным традициям Римского государства. Развитие императорского культа происходило в соответствии с принципами, заложенными и развитыми императорами предшествующих династий. В то же время усиливается тенденция предоставления божественных почестей не только умершим и официально обожествленным императорам, но также императору действующему. Можно дискутировать, в какой мере Септимия Севера современники воспринимали как бога, но следует признать, что ему поклонялись как богу и его почитали как бога. Таким образом, принципат Септимия Севера стал очередным шагом на пути трансформации принципса в доминуса, а завуалированной монархии в монархию неприкрытую.

Ключевые слова: Римская империя, принципат, Септимий Север, культ императора.

Summary

O. Petrechko. The Religious Policy of Septimius Severus and Imperial Cult

Despite some significant changes in the religious policy, in whole, Septimius Severus was true to religious traditions of the Roman state. Development of an imperial cult continued according to the principles, which were put in place and developed by emperors of previous dynasties. At the same time, there were amplified tendency of granting of divine honors not only to the deceased and officially deified emperors, but also to the living one. While it is up for discussion whether Septimius Severus was truly perceived as a god by his contemporaries, but it is necessary to recognize that he was worshipped as a god and he was esteemed as a god. Thus, Principate of Septimius Severus became the next step in the process of transformation from princeps into dominus, and the veiled monarchy into a barefaced monarchy.

Key words: Roman Empire, Principate, Septimius Severus, imperial cult.

